

PROCESUL OPTANȚILOR – STUDIU DE CAZ: DOMENIUL WENCKHEIM*

Maria Alexandra Pantea**

Abstract: *After the First World War, radical changes took place in Central Europe, which also affected the great Hungarian landowners, who owned numerous lands and other assets in the territories that had separated from Hungary in the fall of 1918. In Transylvania, a large part of these landowners, who settled in Hungary, were considered absentees, and their assets were expropriated by the Romanian state in accordance with the agrarian reform law of 1921. Among the large expropriated owners was Christina Wenckheim, who owned the Sebiș-Moneasa estate, which it included both agricultural land and forests, as well as the spa resort of Moneasa, mines, railways and other industrial assets. Through this study we tried to determine the way in which Christina Wenckheim and her descendants tried to obtain compensation for the assets expropriated by the Romanian state.*

Keywords: Optants, compensations, Wenckheim, Romania, Romanian-Hungarian Mixed Arbitral Tribunal

După evenimentele din toamna anului 1918 o parte a marilor proprietari transilvăneni au rămas în Ungaria devenind cetățeni maghiari. Sunt cei care aveau în Ungaria și alte terenuri sau funcții și proveneau din importante familii care au activat în clasa politică de la Budapesta la începutul secolului al XX-lea. Aceștia, prin aplicarea reformei agrare, au fost declarați absenteiști, iar proprietățile lor au fost expropriate în întregime, trecând în proprietatea statului român. Absenteiștii au fost primii expropriați în cazul reformei agrare.

Reforma agrară era o necesitate datorită realităților socio-economice și a marelui decalaj existent atât în societatea românească, cât și în teritoriile care s-au unit cu România în 1918. Încă din 1919 autoritățile române au început demersuri pentru realizarea reformei agrare, iar în Transilvania aceasta a avut unele particularități, datorită exproprierii marilor proprietari maghiari. În 1919, ca urmare a solicitării făcute de Consiliul Dirigent, se iau unele măsuri precum „restrângerea înstrăinării unor bunuri imobile”¹ și se întocmește o evidență a marilor proprietari

* This work was supported by a grant of the Romanian Ministry of Education and Research, CNCS - UEFISCDI, project number PN-III-P4-ID-PCE-2020-1508, *The Romanian-Hungarian Optants Question in European Comparison. A Transnational, Institutional, and Social History Analysis*, within PNCDI II.

** Cercetător postdoctoral, dr., Universitatea București; e-mail: mariapantea82@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0001-4826-094X>

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale [infra: ANIC], *Fondul Ministerul Agriculturii și Domeniilor – Reforma agrară din 1921, județul Arad*, dos. 2, f. 68.

de păduri. O altă decizie importantă luată de Consiliul Dirigent a fost cea din 25 martie 1919, când s-a decis oprirea înstrăinării suprafețelor a căror întindere trecea de 10 jugăre cadastrale. Potrivit art. 1 din decretul-lege nr. 3911 din 10 septembrie 1919 referitor la reforma agrară din Transilvania, se puteau expropria în întregime toate proprietățile imobiliare ale absenteiștilor².

În acest context, cetățenii maghiari care după 1 decembrie 1918 nu au mai revenit din Ungaria au fost declarați absenteiști, bunurile lor fiind preluate de către statul român. Încă din 1920, după semnarea Tratatului de pace cu Ungaria, autoritățile de la București au început demersurile pentru evaluarea bunurilor publice din fosta Monarhie dualistă. Terenurile absenteiștilor au fost împărțite în loturi cu care au fost împroprietăriți țărani, fiind primele folosite în cazul împroprietăririi țăranilor. Problema absenteiștilor, apărută ca urmare a tratatului de la Trianon, nu este doar a României, ci a întregii Europe Centrale, pentru că mari moșii și domenii au rămas și în celelalte state formate ca urmare a dispariției Austro-Ungariei. Prin acordurile de la Paris din 28 aprilie 1930 s-a decis că nici o pretenție a proprietarilor optanți nu mai poate fi ridicată împotriva statului român, ci doar a Fondului Agrar, care va rezolva aceste probleme.

Christina și Frigyes Wenckheim, mari proprietari în părțile Aradului

Familia Wenckheim a ajuns în părțile Aradului la începutul secolului al XIX-lea când contele Iosif Wenckheim (1733-1803), fost cancelar al Austriei Inferioare, a ajuns să dețină o importantă proprietate în comitatul Aradului. S-a căsătorit cu fiica baronului Harruckern și au avut trei fii, Iosif, Ioan și Francisc. Fiul său Iosif (1778-1830) a devenit o importantă personalitate a zonei, fiind numit în 1825 comite suprem al Aradului. Acesta a avut trei copii, printre care și pe tatăl Christinei Wenckheim, József Antal Wenckheim, considerat sursă de inspirație pentru personajul principal al romanului *Un nabab maghiar* de Jókai Mór. Christina, numită în epocă „cea mai bogată orfană din țară”, s-a căsătorit cu un văr de-al său, Frigyes Wenckheim, nepot al feldmareșalului Radetzky. Împreună au construit castelul Wenckheim din Szabadkígyós, pe proprietatea Christinei.

La sfârșitul secolului al XIX-lea contele Frigyes Wenckheim avea să se afirme ca un mare proprietar și om politic din Ungaria. În 1891 domeniul Sebișului a fost cumpărat de conte cu suma de un milion de florini. Domeniul avea o suprafață de 32.933 jugăre cadastrale, din care 5.335 erau teren arabil, 27.367 erau pădure și mai existau și 227 jugăre teren neproductiv³. Domeniul cuprindea terenuri din 21 de comune și o populație de 11.323 de persoane⁴.

² Marius Meszar, *Reforma agrară din anul 1921: o istorie a agriculturii în județul Arad (1918-1941)*, Arad, Edit. Gutenberg Univers, 2014, p. 86.

³ Felicia Aneta Oarcea, Spiridon Groza, *Moneasa. Monografie istorică*, Arad, Edit. Gutenberg Univers, 2007, p. 30.

⁴ *Ibidem*, p. 30.

Contele Frigyes Wenckheim s-a implicat și în viața politică. La alegerile organizate în Ungaria în 1878 a fost ales deputat al comitatului Gyula, fiind reprezentantul Opoziției Unite. Pentru că avea un rol important în societatea austro-ungară, în septembrie 1893, cu ocazia manevrelor militare de la Sebiș, contele l-a găzduit pe împăratul de la Viena. La începutul secolului al XX-lea a primit un loc în camera superioară a legislativului de la Budapesta⁵.

La sfârșitul secolului al XIX-lea contele Frigyes Wenckheim a contribuit la dezvoltarea zonei, fiind cel care a introdus curentul electric în orașul Sebiș, ce devenea astfel a patra localitate electrificată din Ungaria, și a realizat o linie de cale ferată îngustă între Sebiș și Moneasa, lucrare ce a costat 300.000 de florini⁶. Sume importante au mai fost investite de contele și în cuptoarele de ars calcar, în stațiunea balneară din Moneasa sau în topitoria de fier din Sebiș. Pentru modernizarea zonei, contele a adus salariați din imperiu. Potrivit documentelor, la începutul secolului XX domeniul era muncit în regie proprie, pentru că existau „instalații de agricultură intensivă”⁷ și numai o mică parte era arendată sătenilor.

În Moneasa și împrejurimi contele Wenckheim a deținut și o serie de obiective de ordin economic. Aici se extrăgea mangan, iar „valoarea anuală a producției era în jur de 20.000 de florini”⁸. Exploatarea minereului de fier și mangan s-a realizat până la sfârșitul anului 1918, când, datorită evenimentelor politice se va face numai muncă de extragere, minereurile fiind trimise la Reșița pentru a fi prelucrate.

În ultimul deceniu al secolului XIX contele Wenckheim a extins și modernizat stațiunea Moneasa, care în 1896 obținea din partea autorităților de la Budapesta titlul de „stațiune balneară”⁹ fiind la nivelul cerințelor epocii¹⁰.

Apariția Societății Anonime Domeniul din Sebiș

Ca urmare a problemelor apărute în anii războiului, în 14 februarie 1918 se încheie un contract de asociere între văduva lui Frigyes Wenckheim, Christina Wenckheim, și urmașii săi direcți, care devin fondatorii Societății Anonime Domeniul din Sebiș. Prin aceasta, Christina Wenckheim cedează dreptul său de proprietate societății nou create. Potrivit documentelor, scopul noii societăți era

⁵ https://hu.m.wikipedia.org/wiki/Wenckheim_Frigyes, consultat în 3 iulie 2022.

⁶ Felicia Aneta Oarcea, Spiridon Groza, *op. cit.*, p. 30.

⁷ Arhivele Naționale Serviciul Județean Arad [infra: ANSJ Arad], *Fond Cornel Iancu*, dos. 2, f. 3.

⁸ Felicia Aneta Oarcea, Spiridon Groza, *op. cit.*, p. 115.

⁹ *Ibidem*, p. 229.

¹⁰ Au început să fie tot mai bine valorificate apele termale și au fost ridicate clădiri impunătoare, precum cea a contelui Wenckheim, cea a baronului Andrányi sau cea a comerciantului Antal Csiky. Pe lângă acestea mai găsim și vile ridicate de unele firme importante din zonă, ca Societatea de Căi Ferate Arad-Cenad. Pe lângă aceste terenuri și bunuri, un alt reprezentant al familiei, Iosif Anton Wenckheim deținea domeniul Socodorului. Aceștia au fost declarați absenteiști în 1919, iar proprietățile lor au intrat în posesia statului român.

susținerea în exploatare a obiectivelor industriale. Sediul societății, înființate pe perioadă nedeterminată era în Arad, și avea un capital inițial de 2.800.000 coroane. În martie 1918 au fost elaborate statutele societății, iar în 5 mai a fost înregistrată la Tribunalul din Arad sub denumirea *Domeniul din Sebiș Societate pe acțiuni*, iar acționar principal era Christina Wenckheim. Societatea nou înființată a primit dreptul de proprietate din partea Christinei Wenckheim, care și-a dat acordul necondiționat ca „dreptul de proprietate a întregii moșii să se intabuleze în CF în favoarea societății”¹¹. În 24 iulie 1918 a fost organizată prima Adunare Generală Ordinară. În ciuda dorinței exprimate de Christina Wenckheim, noua societate nu a fost consemnată și în Cartea Funciară. Potrivit documentului, în 1 decembrie 1918 Christina Wenckheim figura ca proprietara domeniului, fapt ce va face ca societatea să nu fie recunoscută de statul român¹².

Situația domeniului în perioada 1919-1922

În 1920-1921, ca urmare a punerii în practică a măsurilor luate de autoritățile române, terenurile Christinei Wenckheim erau date în arendă forțată. În ședința din 27 septembrie 1921 Comisia județeană pentru reformă agrară a discutat situația proprietății pe care o deținea Christina Wenckheim. Se arată că în 1920 proprietarului i s-au lăsat 150 de jugăre cadastrale teren arabil în Bârsa și 108 jugăre de pășune. În 1921 s-a modificat decizia și nu se mai dă în arendă forțată terenul din Bârsa de 150 de jugăre, „neînsemnat până acuma”, la care se mai adaugă alte 33 de jugăre lângă fabrica de cărămidă¹³. În 1922 s-a încheiat un contract de vânzare-cumpărare între urmașii contelui Wenckheim și Composesoratul urban local, document aprobat și de Regiunea Silvică Lipova¹⁴, urmând a se trece la parcelarea și împroprietărirea unor săteni.

În 15 august 1922, într-o primă etapă, comisia de ocol din Buteni s-a pronunțat pentru exproprierea terenurilor și pădurilor. Propunerea a fost să se lase în folosul societății 100 de jugăre de pădure, la care se mai adăugau 100 de jugăre de teren arabil și 50 de jugăre de pășune, exproprierea pădurii urmând a se decide după ce se va emite avizul serviciului silvic. Terenul se considera ca fiind parte a societății înființate în 1918. A fost fixat termenul de 15 august 1922, iar ca proprietar era menționată Societatea Domeniul din Sebeș Societate pe acțiuni.

În lunile care au urmat la Arad s-au făcut o serie de investigații, iar situația s-a schimbat. Comisia județeană de expropriere, în calitate de a doua instanță, prin decizia 313 din 30 octombrie 1922 a reformulat în întregime decizia Comisiei de

¹¹ ANSJ Arad, *Fond Cornel Iancu*, dos. 2, nepaginat.

¹² Autoritățile române nu au recunoscut societatea și contractul din februarie 1918 dintre Cristina Wenckheim și urmașii săi, fiindcă nu fusese realizat conform ordonanței 4000/1917 și nu primise aprobare din partea ministerului.

¹³ ANSJ Arad, *Fond Serviciul agricol Arad*, dos. 3/1921, f. 181.

¹⁴ Felicia Aneta Oarcea, Spiridon Groza, *op. cit.*, p. 32.

Ocol Buteni și a decis exproprierea „tuturor instalațiilor aflate pe teritoriul proprietății”. Comisia a reformulat decizia anterioară și a hotărât exproprierea în întregime a moșiei, cu excepția clădirilor și a întreprinderilor lor, „pe baza articolului 6 litera C din legea agrară”¹⁵. Schimbările au apărut, pentru că nu a fost recunoscut contractul din februarie 1918 dintre Christina Wenckheim și urmașii săi.

În acest context totul s-a schimbat. Comisia județeană de expropriere a declarat actele semnate de Christina Wenckheim în 1918 ca fiind nule, iar Christina Wenckheim a fost declarată absenteistă, toate bunurile sale fiind preluate de statul român, pentru că după 1 decembrie 1918 nu a mai revenit în România și avea domiciliul în Ungaria. În documente se afirmă că în cazul absenteiștilor legea se aplică cu o mai mare severitate, urmând a fi expropriată întreaga avere, în „opozițiune cu cazurile de expropriere despre care se ocupă articolul 7 și 8 și care prevăd exproprierea numai a terenului cultivabil”¹⁶. Se mai arată că, în cazul absenteiștilor, prin legea agrară „nu se aduce nici o excepțiune la exproprierea integrală a proprietății, așa cum se face în cazul persoanelor juridice”, pentru care se exceptează de la expropriere unele bunuri, precum casele de locuit, stabilimentele industriale, viile, morile cu apele care le alimentează, grădinile¹⁷.

Prin decizia comitetului județean agrar din 30 octombrie 1922 bunurile Christinei Wenckheim au fost expropriate. Până la 1 ianuarie 1923 Christina Wenckheim a fost expropriată de 31.654 jugăre și 325 stânjeni de teren, din care arător 3.270 jugăre și 925 stânjeni, fânețe 206 jugăre și 1562 stânjeni, pășune 2.265 jugăre și 1.521 stânjeni, pădure 25.864 jugăre și 877 stânjeni, vie 18 jugăre și 800 stânjeni, nefolosit 6 jugăre¹⁸, fără a se preciza prețul despăgubirilor.

Prin decizia 313 din 1922 a comisiei județene Arad se ordonă „întabularea dreptului de proprietate în favoarea statului român”¹⁹, fără a se stabili valoarea despăgubirilor. Au fost făcute o serie de demersuri de către avocații Christinei Wenckheim, care au trimis comitetului agrar o cere de revizuire în 6 decembrie 1922, cerând să li se lase în proprietate construcțiile și toate bunurile confiscate pe baza art. 7 din legea agrară. Prin sentința din 2 martie 1923 a comitetului agrar de la Cluj se menținea decizia luată la Arad, confirmată și de faptul că Christina Wenckheim era absenteistă și trebuia expropriată de toate bunurile, potrivit art. 16 lit. C din legea pentru reformă agrară²⁰, iar prețul urma a se fixa de comisia de Ocol pornind de la art. 71 din legea agrară. Exproprierea a rămas definitivă prin

¹⁵ ANSJ Arad, *Fond Cornel Iancu*, dos. 2, nepaginat.

¹⁶ ANIC, *Fondul Ministerul Agriculturii și Domeniilor – Reforma agrară din 1921, județul Arad*, dos. 4, f. 37.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ ANSJ Arad, *Fond Serviciul agricol*, dos. 43/1923, f. 15-16.

¹⁹ ANIC, *Fondul Ministerul Agriculturii și Domeniilor – Reforma agrară din 1921, județul Arad*, dos. 2, f. 8.

²⁰ *Ibidem*, dos. 2, f. 71.

hotărârea comitetului agrar din 5 martie 1923²¹. Potrivit documentului de expropriere emis de comitetul agrar, se expropria de la Christina Wenckheim din Sebiș, pe lângă teren, și toate imobilele aflate pe moșie și diferite mine²², excepție făcând o parcelă din Sebiș, care încă din 1906 figura ca fiind în posesia comunității urbariale.

În acest context, Ocolul Silvic Sebiș a preluat pădurile, dar și alte bunuri, precum ferăstrăul de la Prăjești, calea ferată și toate edificiile personalului silvic. Terenurile arabile expropriate au fost „date de către serviciul agricol în folosința sătenilor în cursul anului 1923”²³. Potrivit documentelor, în anul agricol 1923-1924 domeniul avea 31.654 jugăre, iar la Sebiș Ocolul silvic Sebiș a luat în primire 27.100 jugăre de pădure²⁴. Mai trebuie precizat că pădurile pe care contesa le deținea în zona Monesei erau de „cel mai ridicat nivel calitativ, cu esențe valoroase de gorun, fag sau carpen și cu o vârstă medie de 100-150 de ani”²⁵. Din cele 27.100 jugăre de pădure, din care pădure curată erau 25.383 jugăre, diferența o reprezentau „poieni și unele terenuri din perimetrul pădurilor”²⁶. Împărțite după esența lemnului erau 498 jugăre de pădure de rășinoase, 3.324 jugăre pădure de gorun; cea mai mare suprafață o reprezentau pădurile de fag, carpen și cer, care totalizau 21.986 jugăre. Se mai adăugau și 22,3 jugăre de pădure de plop și mesteacăn²⁷.

În acest context urmașii Christinei Wenckheim au intentat un proces la Tribunalul Arbitral Mixt de la Paris în 29 decembrie 1923 și au cerut despăgubiri pentru „exproprierea, respectiv confiscarea imobilelor situate în județul Arad”, precum și a mai „multor instalații industriale, forestiere, balneare, miniere, toate dependențele și accesoriile lor, bunuri mișcătoare și nemișcătoare”²⁸, plecând de la prevederile art. 250 din Tratatul de pace de la Trianon. Ca urmare a celor întâmplate, în 29 decembrie 1923 se constituia dosarul Tribunalului Arbitral Mixt Româno-Maghiar cu numărul 355. Reclamanții cereau tribunalului mixt să condamne statul român la plata a 137.563.536 lei, contravaloarea bunurilor preluate de statul român. În urma acestor demersuri făcute de urmașii Christinei Wenckheim „procesul s-a pornit în mod unitar și global pentru toate bunurile luate” contra statului român.

²¹ ANSJ Arad, *Prefectura județului – acte administrative*, dos. 149/ 1933, f. 3.

²² Ca urmare a acestor decizii moșia a fost expropriată în întregime, cu toate edificiile și instalațiile economice, balneare și industriale.

²³ ANIC, *Fondul Ministerul Agriculturii și Domeniilor – Reforma agrară din 1921, județul Arad*, dos. 11, f. 4.

²⁴ *Ibidem*, dos. 11, f. 23.

²⁵ *Ibidem*, dos. 320, f. 23.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ După vârstă, pădurea tânără reprezenta 3.640 jugăre, pădurea care avea între 20-40 de ani avea o suprafață de 4.916 jugăre, pădure de 60-80 de ani ocupa 4.546,8 jugăre, pădurea de 80-100 de ani se întindea pe 3.894 jugăre, iar cea de 100-120 ani pe 4.897,7 jugăre. dos. 320, f. 23.

²⁸ *Ibidem*, dos. 2/1923-1936, f. 2.

La 19 septembrie 1924 Christina Wenckheim a murit în Ungaria. Prin testamentul său, Christina Wenckheim a dispus ca întreaga ei avere să fie împărțită în mod egal celor 7 copii ai săi²⁹. Sunt cei care în anii următori vor face o serie de demersuri la Tribunalul Arbitral Mixt de la Paris.

Procesul optanților - Cazul Wenckheim și situația bunurilor rămase în România

Procesul deschis de Christina Wenckheim și continuat de urmașii săi a durat mai mult de un deceniu. În această perioadă o mare parte din bunurile sale, mai ales cele industriale și imobiliare, s-au deteriorat. Încă înaintea semnării acordurilor de la Paris urmașii Christinei Wenckheim au introdus o acțiune prin care cereau despăgubiri și pentru imobilele expropriate. În urma acordurilor de la Paris, reclamanții au cerut contravaloarea bunurilor expropriate, iar în judecarea cauzei pârâtul nu a mai fost statul român, ci a devenit Fondul Agrar. După aceste acorduri, acțiunea inițiată de urmașii Christinei Wenckheim s-a disjuns, iar problemele neagrare au fost reportate și au constituit baza unui nou dosar și proces.

Și în țară s-a încercat găsirea unor soluții prin care să se preia bunurile, astfel încât acestea să nu se mai degradeze. În 25 octombrie 1926 avocatul Sabin Dan din Buteni se adresează prefectului județului Arad și Camerei Agricole Arad în legătură cu domeniul Christina Wenckheim. Avocatul cere prefectului ca domeniul care a intrat în posesia statului român să rămână în viitor o „unitate economică”, arată că trebuie să rămână cât mai intact, pentru ca „personalul silvic să poată apăra cu toată cinstea pădurea încredințată”³⁰. Consideră că doar așa se poate asigura traiul decent al locuitorilor.

Într-un raport din februarie 1927 trimis directorului general al Direcției Funciare se specifică faptul că întreprinderile industriale și balneare se află în administrația reprezentanților foștilor proprietari³¹, deoarece exproprierea nu a fost finalizată, în proprietatea statului trecând doar terenul arabil, fâneața, pășunea (2.916 jug.) și pădurile din domeniul Sebiș (27.597 jug.)³².

În primul deceniu interbelic putem constata că, potrivit documentelor, urmașii Christinei Wenckheim foloseau bunurile industriale, pentru că acestea nu au fost preluate de statul român. Acest fapt a nemulțumit autoritățile române, care au desemnat un expert contabil pentru a vedea încasările făcute de aceștia în

²⁹ Contesa Denis Wenckheim, născută contesa Frederica Wenckheim; Contesa văduvă Anton Széchenyi, născută contesa Christina Wenckheim; Contele Joseph Wenckheim; Contele Ladislau Wenckheim; Contele Paul Wenckheim; Contesa văduvă Thomas Nádasdy, născută contesa Maria Wenckheim; Contesa Aladár Zichy, născută contesa Elena Wenckheim.

³⁰ ANSJ Arad, *Camera agricolă*, dos. 35 din 1926, f. 1.

³¹ ANIC, *Fondul Ministerul Agriculturii și Domeniilor – Reforma agrară din 1921, județul Arad*, dos. 11, f. 25.

³² *Ibidem*, f. 27.

perioada 1923-1927. Autoritățile române, atât cele de la Arad, cât și cele de la București, au făcut demersuri pentru ca statul să „între în deplină proprietate a bunurilor în chestiune, iar pentru durata de la 1923-1927 folositorii să fie supuși unei arenzii”³³. În mai multe documente, reprezentanții Serviciului Agricol Arad își exprimă teama că vor fi înstrăinate unele bunuri ce figurau în inventar, dacă nu erau preluate de stat, și că se poate ajunge la un moment dat ca statul să nu mai aibă ce lua. S-a cerut realizarea unei inventarieri amănunțite a bunurilor. Potrivit unui raport din mai 1929, decizia comitetului agrar din 3 martie 1923 „s-a executat numai pentru terenurile cultivate și pășune, iar restul bunurilor au rămas tot în folosința proprietarului expropriat”³⁴.

În octombrie 1931 Petru Bașturea, șeful regiunii agricole Sebiș, delegat de Ministerul Agriculturii, a realizat mai multe procese-verbale unde sunt prezentate date interesante privind situația unor bunuri din domeniul Christinei Wenckheim. Acesta constată că edificiile pentru servitori din Sebiș, realizate din lemn și acoperite cu șindrilă, având două camere și bucătărie, erau locuite de foști servitori care nu plăteau chirie. Moara din jos de Sebiș era dotată cu instalațiile necesare, fiind arendată lui Ioan Toth, care după preluarea morii de către stat va suporta aceleași condiții de arendă³⁵. Moara de prelucrare a marmurei din Sebiș era un edificiu din cărămidă acoperit cu țiglă, iar în 1931 era arendată firmei Bloch și Karlin. Se mai arată că arenda se va menține și după ce va trece în posesia statului român, în aceleași condiții. Moara din Prăjești, edificiu din piatră acoperit cu țiglă solzi, avea două roți de apă și un grajd. Aici era un angajat al fostului domeniu care plătea „cinci părți din șase”³⁶. Se mai arată că în momentul preluării de către stat „fostul angajat al domeniului devine răspunzător de orice pierdere sau stricăciune și nu va mai plăti nimic fostului proprietar, ci statului român”³⁷. O situație asemănătoare era și în cazul morii din Donceni, care în momentul preluării se „preda angajatului Ioan Urs, ce se obligă a răspunde personal de orice pierdere sau stricăciune fără a mai plăti vamă fostului proprietar, ci statului”³⁸. Într-o situație mai proastă a ajuns conacul moșiei Cornești, format din mai multe corpuri, precum locuința administrativă, care era clădită din cărămidă și avea 6 camere, o cămară și o bucătărie și totaliza 266 m². Se mai adăugau și două case ale servitorilor, de 371 m² și respectiv 428 m², care se păstrau într-o stare mai bună. Mai erau și o serie de anexe, un grajd de 603 m² sau o magazie pentru grâu, edificiu din cărămidă cu fundație de piatră, care avea 145 m² și era într-o stare bună. Se arată că atât timp cât a fost folosit de foștii servitori conacul s-a păstrat în condiții bune, dar

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, f. 60.

³⁵ ANIC, *Fondul Ministerul Agriculturii și Domeniilor – Reforma agrară din 1921, județul Arad*, dos. 2, f. 200.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, dos. 2, f. 201.

³⁸ *Ibidem*.

după ce a fost predat terenul ocupat de conac locuitorilor din comuna Bârsa, servitorii au fost evacuați de angajații primăriei Bârsa și conacul a rămas fără pază, fiind devastat în mare parte³⁹. Tot într-o situație dificilă a ajuns și clădirea de vânătoare din Dealul Oilor, care era din piatră și avea 142 m², 4 camere și un coridor deschis și era acoperită cu țiglă. Clădirea a fost „devastată de revoluție”⁴⁰ și nu a mai fost reparată, fapt ce a făcut ca în 1931 să se găsească într-o stare de degradare: nu mai avea geamuri, uși și podele. De aceeași clădire mai țineau și anexe, precum un grajd de 98 de m² și o clădire din piatră ce avea două camere și bucătăria de vară și o cămară. Toate erau deteriorate⁴¹.

Ca urmare a celor constatate pe teren, consilierul agricol al județului Arad îl anunță pe ministrul agriculturii despre deteriorarea bunurilor Christinei Wenckheim. În raportul întocmit arată că a primit informațiile de la șeful regiunii agricole din Sebiș și raportează că edificiile expropriate se distrug pe zi ce trece, nefiind îngrijite nici de proprietari, nici de stat. Chiar dacă sunt încă folosite de proprietar, acesta va cere prețuri mari pentru ele. Se cere ministerului să dispună asupra destinației ce trebuie dată acestor clădiri. În urma acestor demersuri, Consiliul Agricol al județului Arad e anunțat în 30 aprilie 1930 că prin rezoluția ministerială din 16 aprilie 1930 s-a dispus ca un delegat al Ministerului Agriculturii, inspectorul general Trandaburu, și un delegat al Ministerului Industriei vor veni la fața locului pentru a inventaria în mod detaliat întregul fond industrial expropriat de la Cristina Wenckheim. Cu această ocazie urma să se facă și „evaluarea fondului și a propunerii de expropriere și administrare pentru viitor”. În 27 mai comisia s-a întrunit și a decis să se fixeze alt termen, pentru că mai trebuiau realizate unele clarificări. În 30 iunie a început inventarierea, dar s-a oprit repede, pentru că erau probleme în hotărârea de expropriere, unde nu apăreau numerele topografice, „autoritățile neputând a ne lămurii”. Au cerut șefului regiunii agricole să realizeze un tabel cu toate clădirile rămase proprietarilor după numărul topografic din hotărârea de expropriere.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, dos. 2, f. 203.

⁴¹ Alte clădiri, precum locuințele paznicilor pădurilor, au intrat în posesia statului încă din 1923, unele fiind predate unor Ocoale silvice. Este cazul locuinței din comuna Sălăjeni, unde era o casă din cărămidă cu cinci camere, la care se mai adaugă bucătărie și cămară, în total 216 m², la care se mai adaugă și anexe. Aceasta era în 1931 preluată de Ocolul Silvic Moneasa. Interesant este că o parte din anexe, magazia de depozitare a cerealelor, înaltă de 7 metri și cu trei poduri, ocupând 90 m², a fost vândută la o licitație din 1928. Tot în administrarea Ocolului Silvic Moneasa au mai ajuns încă din 1923 edificiul pădurarului din comuna Crocna, casa pădurarului din Nădălbești, din Reștirata, unde erau și case ale muncitorilor, în total 9 clădiri. La acestea se adăugau și două edificii de vânătoare. După 1923 destinația unor clădiri s-a modificat. Este cazul casei administratorului pădurii de la Moneasa, clădire cu 5 camere, 3 bucătării și 3 cămări, în total 200 m², unde în 1931 funcționa școala de stat. În total au fost inventariate și trecute în proprietatea statului construcții aparținătoare administrației pădurilor în valoare de 838.000 lei (Sursă: *Ibidem*, dos. 2, f. 270)

Ca urmare a discuțiilor avute de avocații urmașilor Christinei Wenckheim cu cei ai statului român, la începutul anilor '30 s-au făcut demersurile necesare preluării bunurilor industriale de către stat⁴². În ianuarie 1931 Ministerul Agriculturii și Domeniilor solicită urgenta predare a bunurilor Societății Anonime pentru industrie și mine din Sebiș. În martie 1931 consilierul agricol al județului Arad îl înștiințează pe ministrul agriculturii despre starea bunurilor care au fost deja preluate, arătând că pe zi ce trece se distrug clădirile, pentru că nu sunt întreținute „nici de proprietar, nici de stat”⁴³. Mai arată că erau folosite încă de vechiul proprietar și cere a se căuta noi destinații acestor clădiri.

În 23 ianuarie 1932 conducerea societății din Sebiș anunță că din 1 februarie 1932 încetează circulația pe linia ferată Sebiș-Moneasa, din cauza pagubelor financiare, dar și a demersurilor făcute de autorități în vederea preluării de către stat. Se mai arată că linia este de interes public și conform actului de concesiune circulația nu poate fi întreruptă. Pentru aceasta se cere autorităților a binevoi a lua măsuri necesare pentru asigurarea circulației. Calea ferată Sebiș-Moneasa a fost preluată de statul român în 1 aprilie 1932. În momentul predării avea 16 angajați. În urma expertizelor realizate, liniile ferate au fost evaluate la 7.178.240 lei, „parcul de căi ferate” la 898.400 lei, iar construcțiile aparținătoare la 463.300 lei. La acestea se mai adaugă și diverse bunuri, instalații și unelte folosite la linia ferată Sebiș-Moneasa evaluate la 40.861 lei⁴⁴.

Bunurile neagrare au fost preluate de stat în 20-21 aprilie 1932, ocazie cu care a fost realizat și un proces-verbal semnat de Lazăr Perianu, reprezentant al Consiliului Agricol Arad. Preluarea s-a făcut în urma ordinelor 20959/1932 și 31830/1932 ale Ministerului Industriei și Comerțului. Fostii proprietari erau reprezentați de Ludovic Szell, cel care a predat bunurile. Într-o adresă a Ministerului Industriei și Comerțului nr. 9841 din 20 aprilie 1933 se arată că pe baza legii exproprierii au fost preluate de statul român următoarele bunuri: minele de fier și mangan de la Moneasa, stațiunea balneară Moneasa, cariera de marmură Moneasa, cariera de andezit din Sebiș, fabrica de marmură din Sebiș, cuptoarele de ars var din Sebiș⁴⁵. Aceste bunuri urmau a fi preluate de inspectorul general Iosif Iancu în 24 aprilie 1933. Pentru că Ministerul Industriei și Comerțului nu dispunea de un organ care să asigure paza bunurilor de mai sus, prefectura județului Arad cere primarilor din Moneasa și Sebiș și postului de jandarmi locali să „dea concursul domnului inginer Iancu în îndeplinirea misiunii sale și până la primirea unor noi dispoziții să se asigure paza bunurilor preluate”⁴⁶.

⁴² În documente se arată că urmașii fostei proprietare au încasat „arenda forțată până în 1929”. Este cazul conacului Cornești din Sebiș, dar și a altor proprietăți, pentru care urma să se „emită un cupon al rentei de expropriere din data de 1 mai 1930”.

⁴³ *Ibidem*, dos. 11, f. 149.

⁴⁴ *Ibidem*, dos. 2, f. 278.

⁴⁵ ANSJ Arad, *Fond Prefectura județului – acte administrative*, dos. 149/1933, f. 3.

⁴⁶ *Ibidem*, dos. 149/1933, f. 3.

Cu această ocazie au fost predate și edificiul băilor din Moneasa, precum hotelul mare cu băi din Moneasa⁴⁷. Tot de hotel ținea și un restaurant, care avea 227 m² și se afla într-o stare generală mediocră⁴⁸. S-au predat și uzina de apă cu locuința și grajdul îngrijitorilor, bazinele de înot și hidroterapie, care aveau 339 m², dar instalațiile erau distruse, hotelul central⁴⁹, edificiul Hejja-Lac format din 4 camere și o bucătărie care totalizau 135 m², la care se mai adaugă și „edificiul grajdului aparținător” care avea o suprafață de 120 m², Casa Tulipan de 169 m², într-o „stare generală rea”, Casa *Nu mă uita*, edificiu de piatră care avea 4 camere și o bucătărie și era într-o „stare rea”, fosta școală romano-catolică, clădire din piatră acoperită cu țiglă solzi, care avea 3 camere și 121 m², și locuința clopotarului, din lemn, cu 2 camere, bucătărie și cămară⁵⁰. Mai trebuie adăugat faptul că băile din Moneasa erau dotate tehnic cu un motor Diesel și dinam și aveau instalație de curent electric⁵¹.

Au mai fost preluate fabricile, precum cea de marmură din Sebiș cu edificii, grajduri, magazie, depozitul pentru cărbuni și „șopronul de poleit marmura”. Fabrica de cherestea de la Prăjești, care funcționa pe bază de forță hidraulică, a fost evaluată la 389.430 lei; din acești bani 22.000 de lei era prețul terenului, tot 22.000 era hala cu ferestru, care avea 532 m², clădirile din curtea fabricii erau evaluate la 15.000 lei, pentru că necesitau reparații, canalul ce alimenta cu apă fabrica era 6.000 lei, cele 20 de clădiri ale muncitorilor erau evaluate cu 62.000 lei.

Au mai fost preluate minele de fier de la Moneasa, cu cele 9 ocne, uneltele, mașinile aparținătoare și edificiile muncitorilor. În cazul minelor, se arată că în anii războiului familia Wenckheim a arendat minele de fier și mangan la o firmă din Germania, care a adus mașini noi și moderne pentru exploatarea lor, dar care au fost distruse de evenimentele din timpul revoluției din octombrie 1918, când și arendașii au părăsit țara, lăsând uneltele aduse. Se arată că printre uneltele aduse erau „90-100 de vagoane, dar și alte mașini”⁵². În privința carierei de marmură de la Moneasa se arată că uneltele și mașinile folosite la exploatarea marmurei au intrat pe mai departe în folosința firmei Bloch și Karlin⁵³. Cu aceeași ocazie au fost preluate și cariera de piatră și cuptorul de ars var din Sebiș, linia industrială cu ecartament de 60 cm și plan înclinat, ce avea o lungime de 3.800 m, rampa de

⁴⁷ Acesta era descris ca având la parter avea o cancelarie, 10 camere de cazare și 18 cabine cu bazine din marmură și un coridor, iar la etaj erau camere de cazare, o cameră pentru servitori și un hol. Edificiul totaliza 930 m². Se mai arată că geamurile sunt sparte, cazanele sunt distruse, iar clădirea avea nevoie de reparații.

⁴⁸ ANIC, *Fondul Ministerul Agriculturii și Domeniilor – Reforma agrară din 1921, județul Arad*, dos 2, f. 214.

⁴⁹ Acesta avea 7 camere la parter și 7 la etaj, în total 332 m², și era într-o stare mediocră.

⁵⁰ ANIC, *Fondul Ministerul Agriculturii și Domeniilor – Reforma agrară din 1921, județul Arad*, dos. 2, f. 214-216.

⁵¹ *Ibidem*, f. 228.

⁵² *Ibidem*, f. 390.

⁵³ *Ibidem*, f. 298.

încărcare de la Valea Lungă, locuința administratorului minei și vagoanele și linia ferată industrială prin care mina de la Moneasa era legata de Sebiș și avea o lungime de 1.136 m cu ecartament de 76 cm.

**Inventar despre construcții și instalații expropriate din domeniul Wenckheim
Sebiș-Moneasa și trecute în proprietatea CAPS-ului 1932**

Denumirea bunului	Date despre bunul expropriat	Valoarea actuală a unității	Valoarea totală	Observații
Linia ferată cu ecartament Sebiș-Moneasa	Lungimea liniei principale de 21,900 km și a unei linii secundare 3,899 km	184	4.618.216 lei în preț intră și valoarea terenului	A se repara temeinic porțiunile distruse de apele revărsate
Linie industrială cu șine tip 6,5 kg	Era pentru transportul lemnelor de foc în depozitul de la Sebiș	80	5.080 lei în preț intră și valoarea terenului	-
Linia normală de garaj cu trei șine combinată cu linia Sebiș-Moneasa	Șine tip 17, 23 și 25 kg	210	613.620 în preț intră și valoarea terenului	A se repara temeinic porțiunile distruse de apele revărsate
Linia ferată Moneasa-Valea Lungă	Șine tip 11 kg	160	876.800 lei în preț intră și valoarea terenului	A se repara temeinic porțiunile distruse de apele revărsate
Ramificația liniei principale Sebiș-Moneasa spre Valea Lungă	Șine tip 11 kg	148	581.936 lei în preț intră și valoarea terenului	A se repara temeinic porțiunile distruse de apele revărsate
Porțiunea de linie ferată izolată în partea de sus a Văii Zugăului	Șine tip 10 kg	148	482.628 lei în preț intră și valoarea terenului	A se repara temeinic porțiunile distruse de apele revărsate
Locomotiva Crista	Fabricată la firma Weitzer Arad	150.000	150.000	Degradată, necesită reparații capitale
Locomotiva Pavel	Fabricată la firma Wiener Neusland	170.000	170.000 lei	În stare de funcționare
Vagoane salon	Clasa I cu două osii	25.000	50.000 lei	Stare degradată
Vagoane pentru transportul persoanelor	Cu două osii	16.000	80.000 lei	Stare degradată

Denumirea bunului	Date despre bunul expropriat	Valoarea actuală a unității	Valoarea totală	Observații
Vagoane închise marfă	două osii	14.000	28.000	Deteriorate
Vagoane deschise de marfă	Capacitatea 10 tone cu 4 osii	15.000	180.000	Deteriorate
Vagoane deschise	Capacitatea 5 tone	10.000	200.000	Deteriorate
Vagoane închise	Capacitate de 10 tone și cu 4 osii	12.000	24.000	Deteriorate
Drezină cu motor și benzină		10.000	10.000	-
Vagonete transport lemn foc	Cu două osii și cadru de lemn	800	2.400	-
Vagonete platforme pentru muncitorii de întreținere	Cu două osii, platformă și cadru de lemn	1.000	4.000	-
Terenul depozitului de lemn din gara Sebiș		3	90.000 lei	-
Locuința șefului de gară	Fundament din piatră pereți de cărămidă crudă acoperită cu țiglă. Suprafață 95 m ² cu 4 camere și grajd de 18 m ² .		325.000 lei	a se repara
Cancelaria cu magazia	Erau din lemn și cărămidă crudă acoperită cu țiglă, era de 30 m ² cu 2 încăperi	4.000	4.000 lei	
Baraca pentru paznicul depozitului din gara Sebiș	Din gara Sebiș, era din scânduri, acoperiș de țiglă, avea 16 m ² .		800 lei	
Remiza locomotivelor din gara Sebiș	Era din lemn și cărămidă acoperită cu țiglă și avea 231 m ² .		12.000 lei	
Baraca fochiștilor din gara Sebiș	Construită din lemn și văiugă acoperiș de țiglă 20 m ² .		1.500 lei	
Platforma pentru întoarcerea locomotivelor	Pereți din beton aparatul învârtitor din fier cu diametru de 6 m		16.000 lei	
Fântâna pentru alimentarea locomotivelor	Zidită din piatră brută	2.500	5.000	
Canton căi ferate Prăjești	Din cărămidă acoperit cu țiglă avea o camera și două dependințe		12.000	

Denumirea bunului	Date despre bunul expropriat	Valoarea actuală a unității	Valoarea totală	Observații
Cantonul căii ferate din Buhani	Din cărămidă acoperit cu țiglă avea 48 m ² .		12.000	
Edificiul stației Dezna	Din cărămidă cu țiglă, avea 16 m ² și 10 încăperi		80.000	
Magazia de mărfuri din gara Dezna	Construită din cărămidă acoperită cu țiglă, avea 70 m ²		36.000	
Closetul din gara Dezna	Din lemn acoperit cu țiglă 14 m ² .		1.500 lei	
Fântână cu roată			3.500 lei	
Cantonul căii ferate Rănușa	Din cărămidă, acoperit cu țiglă, avea 48 m ² cu o cameră și două dependințe		1.000 lei	
Cantonul căii ferate Moneasa	Din lemn acoperit cu țiglă, 48 m ² cu o cameră și două dependințe și un grajd		11.000	Grajdul ruinat
Edificiul cu etaj al stațiunii Moneasa	Din cărămidă acoperit cu țiglă 130 m ² și 9 încăperi		80.000 lei	
Magazia de marfă	Din cărămidă cu țiglă 54 m ²		95.000 lei	
Platformă rulantă din Moneasa	Pereți din beton, aparat de învârtit din fier, acoperiș din țiglă		16.000 lei	
Cantonul acarului Moneasa	Din cărămidă și țiglă, 48 m ² , o cameră și două dependințe		10.000	A se repara
Cazarma muncitorilor din Moneasa	Din piatră și văiuță, acoperiș țiglă, 70 m ² , 4 încăperi		12.000	A se repara
Remiză pentru locomotive în Moneasa	Din lemn acoperită cu țiglă, 65 m ² .		4.000 lei	A se repara
Diverse bunuri	Obiecte metalice din diferite ateliere și fabrici, mașini și instalații		40.861 lei	
Șine tip de 7 kg			2.076 lei	Erau în gara din Sebiș
Fabrica de chereștea Prăjești	Prețul include toate bunurile, inclusiv terenul		389.430 lei	
Două case de locuit situate	Construite pe un teren intravilan de 1.200 m ² ,		120.000	

Denumirea bunului	Date despre bunul expropriat	Valoarea actuală a unității	Valoarea totală	Observații
lângă cuptoarele de ars var din Sebiș	respectiv, 2.000 m ² aveau fundație din piatră iar pereții din văiușă acoperiș de țiglă suprafața 129 m ² respectiv 158 m ² aveau și fântână cu cumpănă			
Intravilan 2000 m ²	Locul unei case din lemn demolate		4.000 lei	
Clădirea Curia din Moneasa	Construită pe un teren de 3.035 m ² din piatră și cărămidă acoperită cu țiglă, avea 270 m ² și 5 camere și anexe, un fost laborator de 149 m ² ruinat		140.000 lei	A se repara. Erau deja trecute în proprietatea statului
Clădirea rămasă de la Societatea Nasint din Moneasa	Din cărămidă acoperită cu țiglă		20.000 lei	Era deja trecută în patrimoniul statului
Casa cu intravilan, canton de brigadier din Moneasa	Construită pe un intravilan de 2.067 m ² din piatră acoperită cu șindrilă avea 177 m ² și 3 încăperi plus anexe		100.000 lei	A se repara. Era deja trecută în patrimoniul statului
Cantonul dublu din pădurea Ciutărie	Construit din piatră și cărămidă și avea 181 m ² și 7 încăperi		9.000 lei	A se repara. Era deja în patrimoniul statului.
Cantonul de la Ignești	Construit pe un teren de 1.832 m ² , avea 81 m ² și 5 încăperi și anexe		5.000 lei	Era deja în patrimoniul statului.
Cantonul de la Nădălbăști	Construit pe un teren de 1.900 m ² din piatră și cărămidă acoperit cu șindrilă		60.000 lei	A se repara. Trecut în inventarul patrimoniului statului.
Cantonul de vânătoare	Construit din lemn și acoperit cu țiglă avea 52 m ² și 4 încăperi		2.000	A se repara.
Canton de vânătoare în Pădurea Moneasa Valea Lungă	Din lemn acoperit cu șindrilă, avea 42 de m ² și 3 încăperi și un grajd din lemn		27.000	A se repara. Trecut în inventarul patrimoniului statului

Denumirea bunului	Date despre bunul expropriat	Valoarea actuală a unității	Valoarea totală	Observații
Cantonul de vânătoare din pădurea Cerbu	Zidit din lemn, acoperit cu șindrilă, avea 20 m ² și două încăperi și un grajd din lemn		12.000 lei	A se repara. Trecut în inventarul patrimoniului statului.
Cantonul Haigoș-Zugău	Pe teritoriul pădurii, era din lemn și acoperit cu țiglă, avea 185 m ² și 12 încăperi		25.000 lei	Idem
Cantonul din comuna Crocna	Construit din piatră și cărămidă, acoperit cu șindrilă, avea 170 m ² și 6 încăperi și un grajd de 10 m ²		60.000 lei	Idem
Cantonul din Sălăjeni	Construit pe un teren de 1.880 m ² din cărămidă și piatră, acoperit cu șindrilă, avea 214 m ² și 7 încăperi, mai era și un grajd de 27 m ² .		70.000 lei	Idem

Sursa: ANIC, *Fondul Ministerul Agriculturii și Domeniilor – Reforma agrară din 1921, județul Arad*, dos. 2, f. 251-260

Cazul Wenckheim judecat de Tribunalul Arbitral Mixt de la Paris

Evenimente importante au avut loc și la Paris, unde în 7 iunie 1932 cei șapte copii ai Christinei Wenckheim depun „un memoriu complementar”, prin care arată că sunt copiii și deci urmașii săi, dar și „supuși unguri”. În fața Tribunalului Mixt Româno-Maghiar în 21 noiembrie 1933 reclamanții își „restrâng pretențiunile formulate”, declarând că își vor valorifica pretențiunile neagrar direct contra statului român, cerând ca numai „despăgubirile agricole și pădurile să fie judecate de Tribunalul Arbitral Mixt”. În aceeași ședință a tribunalului s-a ajuns la o înțelegere asupra venitului net cadastral al pământurilor arabile, iar „părțile s-au pus de acord asupra tuturor cifrelor înscrise în răspunsul apărătorului, cu excepția acelor referitoare la pământul situat la Prunișor, unde reclamanții nu au avut suficiente dovezi și în acest caz e „reținută drept constantă cifra venitului net cadastral enunțată de fondul agrar referitor la pământurile agrare de la Prunișor”.

În aprilie 1933 s-a fixat ultimul termen pentru procesul dintre urmașii Christinei Wenckheim și Fondul Agrar. În acest context, autoritățile de la București cer trimiterea unor documente și clarificarea unor detalii. I se cere directorului Serviciului Agricol Arad să „înainteze toate actele referitoare la procesul intentat de Christina Wenckheim”.

A urmat sentința din 22 ianuarie 1934 enunțată de Tribunalul Arbitral Mixt pe baza art. 13 al regulamentului de procedură privitor la afacerile agrare și a art. VIII din acordul II de la Paris din 28 aprilie 1930. Prin aceasta se confirma cererea urmașilor în „chestiunile despăgubirilor agrare”, Fondul Agrar fiind obligat a da despăgubiri în valoare de 1.987.929 coroane aur pentru terenuri, la care se mai adaugă 4.726.790 coroane aur pentru păduri, deci în total suma de 6.714.719,90 coroane aur, la care se mai adaugă cheltuiala de procedură în valoare de 7.900 coroane aur pentru guvernul maghiar⁵⁴. Se mai adaugă dobânzi de 4,5 % începând cu 15 august 1922 și până la achitare și pagube cauzate de „dezorganizarea exploatarei Agricole 188.792 coroane aur”⁵⁵. Calcularea despăgubirilor pe jugăr și coeficientul de calcul se făceau pe baza „valorii totale a tuturor terenurilor de cultură și a tuturor pădurilor expropriate definitiv”⁵⁶.

Despăgubirile pentru urmașii Christinei Wenckheim, ca și în alte cazuri referitoare la procesul optanților maghiari, urmau să fie plătite din Fondul Agrar, care era alimentat de statul român, de cel maghiar și de alte state. Prin acordurile de la Paris, statul român urma să plătească anual Fondului Agrar suma de 500.000 de coroane în perioada 1930-1944, urmând ca în perioada 1944-1966 să se ajungă la 836.000 de coroane anual.

Familia Wenckheim revendică bunurile neagrare

Ca urmare a preluării bunurilor neagrare de către statul român fără să fie achitată vreo despăgubire, dar și în urma unor decizii luate la Paris, unde Tribunalul Arbitral Mixt arată că poate despăgubi prin Fondul Agrar A numai bunurile agrare, în decembrie 1934 urmașii Christinei Wenckheim cer restituirea în „termen de 30 de zile a tuturor imobilelor expropriate și să li se lase libera lor posesiune sau în caz contrar, statul român să plătească o indemnizație ce urma a fi fixată ulterior de către Tribunalul Arbitral Mixt”⁵⁷. Urmășii Christinei Wenckheim se arată dispuși să retragă pretențiile lor referitoare la despăgubirile cerute pentru bunurile neagrare, cu „intenția de a urmări statul român pe o altă cale” și se cere tribunalului a lua act de această declarație⁵⁸, fapt ce s-a și realizat.

Potrivit declarației din 21 noiembrie 1933 și sentinței din 22 ianuarie 1934, Tribunalul Arbitral Mixt a acordat despăgubiri numai pentru bunurile agrare, deci numai pentru o parte din pretențiile reclamanților, arătându-se că au dreptul de a acționa împotriva statului român. Este format un nou dosar pentru despăgubiri în cazul bunurilor neagrare, prin care se cheamă în judecată statul român, spre a fi „condamnat la plata despăgubirilor în conformitate cu declarația din 21 noiembrie 1933”⁵⁹. Se mai arată că din Fondul Agrar nu se puteau face plăți pentru bunurile industriale, iar în

⁵⁴ ANIC, *Fondul Ministerul Agriculturii și Domeniilor – Reforma agrară din 1921, județul Arad*, dos. 2, f. 7.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 16.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 185.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 304.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 280.

cazul acestora era „răspunzător statul român”⁶⁰. În urma adresei din 30 aprilie 1934 Tribunalul Arbitral Mixt a cerut continuarea procesului împotriva statului român pentru bunurile neagrare. Urmașii Christinei Wenckheim arată că au fost despăgubiți numai pentru bunurile agrare, iar Statul Român nu a figurat ca parte a procesului. În urma solicitării făcute de urmașii Christinei Wenckheim, Tribunalul Arbitral Mixt a acceptat formarea unui nou dosar, prin care era chemat în judecată statul român spre a fi condamnat la plata despăgubirilor privind bunurile neagrare, suma solicitată fiind de 137.563.536 lei, aici intrând și dobânzile începând cu data de 15 august 1922. Noul proces era intentat direct contra statului român și a Fondului B, având ca scop „restituirea contravalorilor întreprinderilor și instalațiilor”. Potrivit documentelor, din Fondul B se alocă o sumă limitată de bani, statul dat în judecată, în cazul nostru România, fiind dator să o completeze până la întregirea sumei decise de Tribunalul Mixt⁶¹. Statul român era acuzat de urmașii Christinei Wenckheim de abuz în procesul de aplicare a legii agrare în ceea ce privește exproprierea bunurilor neagrare: minele, întreprinderea balneară, căile ferate, argumentându-se că acestea nu au nici o legătură cu terenurile de cultură și pădurile⁶².

În anii următori au avut loc numeroase discuții între reprezentanții familiei Wenckheim și cei ai statului român în problema despăgubirii pentru bunurile neagrare expropriate, făcându-se și unele evaluări ale acestora, fără a se ajunge însă la vreo înțelegere.

Preluarea bunurilor de către statul român și începutul demersurilor de lichidare și vânzare

Ca urmare a preluării bunurilor de către stat a început și un proces de lichidare și vânzare, mai ales în cazul locuințelor, astfel încât starea lor să nu se mai deterioreze. Menționăm că au existat bunuri care nu au mai fost folosite și întreținute timp de un deceniu, perioadă în care s-au deteriorat. În aceeași situație au ajuns o parte a locuințelor pentru muncitori, care s-au deteriorat, iar după 1930 au fost scoase de stat la licitație, statul român urmărind ca prin vânzarea acestora să acopere o mică parte din banii care trebuiau acordați ca despăgubiri optanților. După expropriere terenul din jurul conacului Cornești din Sebiș a revenit localității Bârsa, conacul s-a deteriorat, fapt ce a făcut ca în octombrie 1935 să fie demolat, iar materialele de construcții să se vândă la licitație. Materialele au fost cumpărate de Nicolae Ivanov din Mănerău cu suma de 13.950 lei⁶³.

În ianuarie 1936 Petru Bașturea, agronom-șef al regiunii agricole Sebiș, se adresează Ministrului Agriculturii și arată că de 15 ani activează în Sebiș fără „a

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, dos. 2/1923-1936, f. 185.

⁶² *Ibidem*, f. 291-292.

⁶³ Într-un proces-verbal realizat în 1 februarie 1936 se arată că acesta a preluat tot materialul de construcție. Se mai arată că Nicolae Ivanov a fost singurul participant la licitație și se cere autorităților de la București să binevoiască „a dispune aprobarea licitației”.

avea nici un fel de avere, fiind sărac, cu o familie foarte grea”. Arată că nu are o gospodărie proprie și cere ministrului să aprobe cumpărarea casei în care locuia, ce a aparținut Christinei Wenckheim și care urma să se scoată la vânzare după ce a ajuns în posesia Ministerului Agriculturii. Mai arată că știe că va fi scoasă la vânzare și oferea 50.000 lei, preț ce era stabilit în urma evaluării făcute în 1935 de către autoritățile comunei⁶⁴.

Pe lângă domeniul Sebișului, Christina Wenckheim deținea și câteva proprietăți mici în Podgoria Aradului. Amintim că avea 4 jugăre de vie la Miniș, care au fost evaluate la 22.204 lei, respectiv, 14 jugăre de vie, 2 jugăre și 1.072 stânjeni de pomi fructiferi, 1 jugăr și 1.217 stânjeni teren neproductiv în Măsca, evaluate la 88.319 lei. Potrivit unui raport din 1932, via era în rezerva statului și a fost scoasă de mai multe ori la licitație pentru a fi vândută, lucru care nu s-a realizat, pentru că „nu se mai putea folosi ca atare, ci ca teren de cultură, deoarece butucii de vie sunt aproape toți pieriți, din cauză că via a fost părăsită și nelucrată timp îndelungat”⁶⁵. O nouă licitație a avut loc în aprilie 1933, dar nu s-a vândut, apoi s-a decis parcelarea suprafeței. În anii care au urmat s-au organizat mai multe licitații, dar „niciodată nu s-a putut obține un preț foarte favorabil pentru acest teren părăsit, fără nici un butuc de vie”⁶⁶. Datorită situației în care s-a ajuns, în noiembrie 1937 Serviciul Agricol al județului Arad cere transformarea terenului într-un centru pomicol care să fie pus la dispoziția Serviciului Agrar Arad. În 22 iunie 1938 cererea este aprobată de minister.

Într-o situație asemănătoare au ajuns și cele 19 de jugăre și 1.271 de stânjeni de vie de la Sebiș. După exproprierie au ajuns în proprietatea Camerei de Comerț Arad, care o arenda anual cu suma de 3.000-4.000 de lei, via fiind îmbătrânită și uscată în mare parte. În 1932 Camera Agricolă parcelează via, urmând a fi transformată în teren arabil. Starea viei este descrisă într-un raport înaintat Ministerului Agriculturii în 11 iulie 1932⁶⁷. Potrivit documentelor „via are foarte multe goluri care nu au mai fost completate din 1914, astfel că azi abia s-a mai putut arenda cu 4.500 lei”⁶⁸. În 1932 nu s-a ajuns nici la un rezultat. În anii care au urmat au fost reluate demersurile și s-a propus scoaterea la licitație a viei, în timp ce corpul voluntarilor din Sebiș solicită parcelarea și împrumutarea lor⁶⁹. Într-o scrisoare trimisă Ministerului Agriculturii în martie 1933 se cere atribuirea „viei voluntarilor, care constituie un bun atât de prețios”,

⁶⁴ *Ibidem*, f. 467.

⁶⁵ *Ibidem*, dos. 224, f. 2.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 9.

⁶⁷ Se mai arată că de mai multe ori Camera Agricolă a făcut demersuri la minister pentru a se aproba arendarea pe un termen mai lung, pentru a se putea completa golurile, lucru neaprobat de minister, iar prin arendarea pe un an via se distruge complet și se cere trecerea acesteia în proprietatea Camerei Agricole, „pentru ca printr-o bună administrare să se poată salva de la pierire” (*Ibidem*, dos. 229, f. 6).

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ În același timp cei din conducerea Direcției Serviciului Agricol Arad fac demersuri pentru scoaterea la licitație a zonei, arătând că prezintă interes pentru populație, iar „statul ar putea obține o sumă destul de frumoasă”, un jugăr fiind evaluat între 10.000-20.000 lei.

se arată că este un teren calitativ bun pentru a se face agricultură, iar populația din zonă suferă din cauza lipsei de teren, fapt considerat „o nedreptate strigătoare care trebuie împiedicată necondiționat”. Reprezentanții voluntarilor cer să nu se aprobe vânzarea viei prin licitație⁷⁰. Prin ordinul 72.550 din 1933, dat de Direcțiunea Reformei Agrare, terenul a fost scos la licitație. Licităția s-a ținut în 18 aprilie și a fost contestată de o parte a voluntarilor. Directorul Serviciului Agricol arată că această contestație nu e întemeiată și cere respingerea ei de către minister. Mai arată că licitația s-a desfășurat conform legii și s-au obținut prețuri bune, pentru că s-a făcut „cât mai întinsă propagandă între locuitorii interesați pentru a avea un cât mai mare număr de concurenți”⁷¹. Via a fost parcelată în 28 de parcele, pentru care s-a obținut suma de 683.000 lei, preț ce urmează a fi plătit de cumpărători în cinci rate anuale. Voluntarii au adresat și ei un memoriu Ministerului Agriculturii, prin care protestează împotriva vânzării viei și arată că ei trebuiau înproprietăriți cu câte 7 jugăre, dar legea a fost ignorată și s-a „preferat vânzarea viei prin licitație unor unguri și jidani din Sebiș”⁷². Se mai arată că aceasta era singura rezervă de stat din zonă⁷³. În 28 iunie autoritățile de la București aprobă parcelarea viei, dar „fără a se face vreo formă de dare în primire către cumpărători, arătându-se că „vânzarea este suspendată și urmează a fi revizuită de minister”⁷⁴. În 19 septembrie 1939 s-au întocmit actele de vânzare-cumpărare, urmând a se realiza și „toate formalitățile necesare pentru întabularea dreptului de proprietate”⁷⁵.

Situația creată odată cu dispariția Austro-Ungariei a dus la schimbări majore în Europa Centrală, fapt ce a avut un puternic impact, mai ales asupra marilor proprietari maghiari, care au trăit fenomenul exproprierii și apoi procesul optanților. În acest sens Christina Wenckheim este unul dintre cazurile optanților maghiari din Transilvania. Urmașii săi au fost despăgubiți în 1934 pentru proprietățile agrare. Fondul Agrar a făcut plăți în 1935, 1938 și 1948 din banii încasați, în special de la România și Iugoslavia, deoarece Ungaria a plătit doar prima anuitate, apoi s-a prevalat de Planul Hoover. Instaurarea regimului comunist a făcut ca plățile să se oprească.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 8.

⁷¹ *Ibidem*, f. 12.

⁷² *Ibidem*, f. 15.

⁷³ Memoriul voluntarilor a fost respins, pentru că aceștia au mai fost înproprietăriți și numele unora era trecut în memoriu fără ca aceștia să știe. În același timp s-a suspendat și parcelarea viei, fapt ce a provocat nemulțumirea cumpărătorilor.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 125.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 152.